

основне складне одностороннє зобов'язання (наприклад, обов'язки наймача сплачувати плату за користування річчю і повернути річ наймодавцеві після закінчення строку, на який вона була надана, не можна вмістити в одне просте основне одностороннє зобов'язання. Цілком очевидно, що тут є два простих основних односторонніх зобов'язання, одне із яких (грошове зобов'язання щодо внесення плати) виокремлюється самим законодавцем);

4) два основних складних односторонніх зобов'язання, про які йшлося у попередньому пункті, разом із зустрічними основними складними односторонніми зобов'язаннями утворюють основне складне зобов'язання з більш багатим змістом, ніж зміст основних складних односторонніх зобов'язань, про які йшлося вище;

5) допоміжні зобов'язання, що не можуть виникнути без основних і обслуговують їх потреби. Вони можуть бути майновими, організаційними і інформаційними, можуть в абстракції розглядатись як прості. Якщо вони не є простими в реальності, вони разом із зустрічними простими допоміжними зобов'язаннями утворюють складні допоміжні зобов'язання. Так, стосовно простого допоміжного зобов'язання щодо надання замовником підрядникові матеріалу (майна) зустрічним є зобов'язання щодо зберігання цього майна підрядником і повернення цього майна замовникові (якщо воно не стало частиною результату роботи, виконаної в межах зобов'язання підряду). Допоміжні зобов'язання поділяються на два види залежно від того, правовими нормами якого інституту вони регулюються. Стаття 841 ЦК України покладає на підрядника обов'язок зберігати надане йому замовником майно. Цей обов'язок і кореспондуюче йому суб'єктивне право замовника складають зміст допоміжного зобов'язання, на яке поширюються правові норми інституту зберігання. Це не перешкоджає тому, щоб зазначене зобов'язання входило до змісту зобов'язальних відносин, що виникли на підставі договору підряду;

6) додаткові (акцесорні) зобов'язання, що служать засобами забезпечення виконання основних, допоміжних і додаткових зобов'язань;

7) додаткові зобов'язання, в межах яких реалізуються наслідки порушення основних, допоміжних і додаткових зобов'язань (відшкодування збитків, наслідки, передбачені, зокрема, ст. ст. 678, 858 ЦК України; специфічні наслідки порушення грошових зобов'язань тощо;

8) відносні правовідносини, до змісту яких входять секундарні права (права, що не здатні набувати характеру вимоги). Такі правовідносини не є зобов'язаннями. Проте разом із зобов'язаннями

вони входять до змісту єдиного зобов'язального відношення;

9) відносні правовідносини, до змісту яких входять обов'язки однієї із сторін зобов'язальних відносин, яким не кореспондують суб'єктивні права іншої сторони зобов'язальних відносин.

У разі укладення змішаного договору зміст зобов'язального відношення відповідно ускладнюється. Виникнення при цьому єдиних зобов'язань, на які поширювались би норми різних цивільно-правових інститутів, виключається. Але зобов'язальне відношення, яке виникає на підставі змішаного договору, може розглядатись як єдине, що не виключає виокремлення зобов'язальних відносин, на які поширюються норми окремих інститутів зобов'язального права.

Слід також враховувати, що зобов'язання і зобов'язальні відносини виникають не тільки у випадках, передбачених положеннями Цивільного кодексу України про зобов'язання. Вони виникають, зокрема, на підставі засновницького договору повного (ст. 120 ЦК України) і командитного (ст. 134 ЦК України) товариства, договору про заснування товариства з обмеженою відповідальністю (ст. 142 ЦК України), засновницького договору, що укладається засновниками акціонерного товариства (ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»), при поверненні сторін недійсного правочину, що був виконаний, до попереднього майнового становища (ст. 216 ЦК України), при розрахунках у зв'язку з витребуванням майна із чужого незаконного володіння (ст. 390 ЦК України). Оскільки перерахування всіх випадків, коли виникають зобов'язання і зобов'язальні відносини, виходять за межі мети цієї статті, доцільно сформулювати таке твердження: зобов'язання і зобов'язальні відносини виникають завжди, коли є відносні цивільні правовідносини, що відповідають визначенню зобов'язання у ч. 1 ст. 509 ЦК України і розумінню зобов'язання, що впливає із ч. 3 ст. 510 ЦК України.

У межах однієї статті неможливо охарактеризувати всі правові явища, що входять до змісту зобов'язальних відносин, та їх системні зв'язки. У даному випадку зупинимось на цивільних правовідносинах, зміст яких складають секундарні права, що передбачені чинним цивільним законодавством і виникають за наявності підстав, передбачених актами цивільного законодавства або договорами.

Відносне секундарне право визначається В. А. Беловим як надана особі (управненому суб'єкту) можливість здійснити односторонній акт, який тягне за собою виникнення, зміну або припинення правовідношення за участю цієї особи і іншого (пасивного, пов'язаного) конкретного (ви-

значеного) суб'єкта [2, с. 880]. Єдине зауваження на адресу цього визначення полягає в тому, що для цілей даного дослідження воно є надто широким. Воно охоплює собою ті відносні секундарні права, які виникають на стадії укладення договору, поки зобов'язання ще немає. Ці відносні секундарні права, зрозуміло, до змісту зобов'язання і зобов'язальних відносин входить не можуть і в цій статті не досліджуються.

М. М. Агарков з посиланням на німецькі наукові джерела писав, що секундарні права відрізняються від інших цивільних прав, зокрема від зобов'язальних [1, с. 280]. На необхідність відрізнити секундарні права від зобов'язальних вказує і В.А. Белов [2, с. 880]. З цим твердженням слід погодитись. Зміст зобов'язання складають суб'єктивні права, яким кореспондують обов'язки іншої сторони зобов'язання і які здатні на певній стадії розвитку зобов'язання набувати характеру вимоги. При цьому здатність набувати характеру вимоги не слід розуміти так, що вона обов'язково означає і можливість примушення боржника до виконання обов'язку, що кореспондує праву вимоги, в натурі. Відсутність такої можливості або її недоцільність стали для В. А. Белова приводом для конструювання правової конструкції права очікування стосовно тих випадків, коли примушення до виконання обов'язку в натурі є неможливим або недоцільним [2, с. 818]. Оскільки ж зобов'язання без права вимоги (хоча б потенційно) існувати не може, то конструкція права очікування заперечує існування у відповідних випадках зобов'язань. Оскільки це суперечить загально визначенням поняття зобов'язання в законодавстві (ч. 1 ст. 509 ЦК України) і науці, то слід визнати, що право вимоги може існувати і за відсутності можливості чи доцільності примушення боржника до виконання обов'язку, що кореспондує праву вимоги, в натурі. Що стосується інформаційних відносин, до змісту яких не входять права вимоги, а входять, на думку В. А. Белова, тільки права очікування [2, с. 819], то в численних випадках боржники у таких зобов'язаннях можуть бути примушені до виконання в натурі своїх обов'язків, а в решті випадків права вимоги у таких зобов'язаннях не виходять за межі того розуміння права вимоги, яке впливає із положень законодавства про зобов'язання.

Не дивлячись на відсутність у деяких випадках можливості примушення боржника до виконання в натурі його обов'язку, що кореспондує суб'єктивному праву, яке входить до змісту зобов'язання, суб'єктивне право чітко відрізняється від секундарного права, бо секундарні права здійснюються управненою особою на свій розсуд і не передбачають пред'явлення до іншої сторони

зобов'язальних відносин будь-яких вимог. Інша сторона зобов'язання змушена підпорядковуватись правовій ситуації, що виникла в результаті реалізації управненою особою секундарного права, так само, як вона підпорядковується вимогам законодавства і умовам договору. Таких же обов'язків, які б кореспондували секундарному праву, існувати не може: якщо певному праву кореспондує обов'язок, то це право особи не може бути секундарним. Воно є суб'єктивним правом, що на певному етапі набуває ознаки вимоги і реалізується через виконання іншою особою обов'язку, виконання якого вправі вимагати управнена особа.

Слід дійти висновку, що відносні секундарні права існують як реальні цивільно-правові явища в односторонніх правовідносинах, які входять до відповідних зобов'язальних відносин. Це твердження не суперечить думці А. В. Бабаєва і В.А. Белова про те, що «правовідносин», що складаються із одного тільки суб'єктивного права (без обов'язку), існувати не може – це зрозуміло і, за великим рахунком, не потребує доказів. Таке стверджують А. В. Бабаєв і В.А. Белов [3, с. 247]. І з цим слід повністю погодитись. Але ж це не може бути підставою для заперечення існування правовідносин, що складаються із одного тільки секундарного (а не суб'єктивного, про яке пишуть А. В. Бабаєв і В.А. Белов) права. Інша сторона при цьому несе обов'язки, але ці обов'язки до здійснення секундарного права кореспондували правам іншої сторони в зобов'язанні, а після змін у правовідносинах сторін починають кореспондувати правам, що змінились або виникли в результаті реалізації секундарного права.

Найбільш яскраво особливості секундарних прав видно на прикладі права вчинення односторонніх правочинів, спрямованих на припинення або зміну зобов'язань. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема... припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору. Перш за все слід зробити зауваження техніко-юридичного характеру на адресу цього законодавчого положення. В ньому двічі зазначається на те, що відповідні наслідки мають бути встановлені законом і договором. Це – явний дефект юридичної техніки. Унаслідок цього ознака формальної визначеності стає притаманною лише положенню, що стосується односторонньої відмови від зобов'язання. Така відмова можлива тільки у випадках, які встановлені спеціальними положеннями законів або договором. Стаття 611 ЦК України з цього приводу будь-якої норми прямої дії

не встановлює. Стосовно розірвання договору неясно, встановлюється в ст. 611 ЦК України норма прямої дії чи ні. З одного боку, – так, бо стосовно односторонньої відмови зроблено застереження «якщо це встановлено... законом», яке позбавляє відповідну правову норму здатності до прямої дії. А раз стосовно розірвання договору таке застереження не зроблено, то виникає підстава стверджувати, що відповідна норма є нормою прямої дії. З іншого боку, у вступній тезі ч. 1 ст. 611 ЦК України вказується на те, що порушення зобов'язання тягне «встановлені законом» наслідки, зокрема розірвання договору. Отже, такі наслідки ст. 611 ЦК України не встановлюються, а мають бути встановлені спеціальним законом. Цей останній варіант тлумачення п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України є більш прийнятним. А сумніви в його прийнятності зникають, якщо здійснити подальший аналіз ст. 611 ЦК України та звернутись до ст. 615 ЦК України, яка повторює правило про можливість односторонньої відмови від зобов'язання у разі його порушення іншою стороною та вказує додатково на те, що ця відмова може бути частковою або повною, якщо це передбачено законом або договором. І все ж положення ст. 611 ЦК України доцільно було б викласти більш просто і формально визначено, наприклад, так: «У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, що встановлені договором або спеціальним законом. Зокрема, можуть бути передбачені такі наслідки: 1) виникнення у кредитора права на односторонню відмову від зобов'язання або права вимагати розірвання зобов'язання...».

Що стосується юридичного змісту ст. 611 ЦК України, то в частині секундарного права кредитора шляхом вчинення одностороннього правочину припинити зобов'язання виникає правова невизначеність через відсутність однозначного розуміння терміну «зобов'язання». Тому це слово слід замінити словом «зобов'язальні відносини», маючи на увазі, що паралельно з цим будуть визначені ті зобов'язання (основні, допоміжні, додаткові), що припиняються, і ті, – що не припиняються. Очевидно також, що в одному пункті ч. 1 ст. 611 недоцільно було б об'єднувати положення, що надає кредитору секундарне право (відмовитись від зобов'язання) і суб'єктивне право (вимагати розірвання зобов'язання).

Секундарне право на відмову від договору встановлюється численними нормами цивільного права, що встановлені стосовно окремих видів зобов'язань. Зокрема, про відмову покупця від договору купівлі-продажу йдеться у ч. 1 ст. 665 ЦК України, стосовно випадків, коли продавець у встановлений строк не передав приналежності або документи, що стосуються товару, покупцеві (ч. 2 ст.

665 ЦК України). Секундарне право відмовитися від договору отримує продавець, якщо покупець не здійснив у встановлений договором строк чергового платежу за проданий з розстроченням платежу і переданий йому товар (ч. 2 ст. 695 ЦК України). Невиконання наймодавцем обов'язку передати майно наймачеві тягне виникнення на стороні наймача секундарного права відмовитися від договору. Наймодавцеві секундарне право відмовитися від договору найму надається, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд (ч. 1 ст. 782 ЦК України). Само по собі це секундарне право є цілком зрозумілим, чого не можна сказати про умови його виникнення. Ці умови (гіпотеза правової норми) сформульовані недбало: кожні три місяці можна вносити по 3 проценти місячної орендної плати. За таких умов згадане секундарне право не виникне ніколи.

Секундарне право на відмову від договору не в зв'язку з порушенням зобов'язання іншою стороною, а за наявності обставин, що не пов'язані з поведінкою іншої сторони, передбачено ч. 1 ст. 724 ЦК України: умовою виникнення такого права визнається істотне погіршення майнового стану дарувальника після укладення договору дарування з умовою про передання дарунка у майбутньому. В інших випадках секундарне право на відмову від договору надається одній або обом сторонам договору незалежно від будь-яких умов.

Якщо секундарні права, що надаються сторонам зобов'язання, були помічені досить давно і є предметом уваги з боку сучасних науковців, то цього не можна сказати про обов'язки сторін зобов'язання, яким не кореспондують суб'єктивні права і які внаслідок цього виходять за межі змісту зобов'язань, але не виходять за межі змісту зобов'язальних відносин. Прикладом такого роду обов'язків може бути обов'язок покупця перевіряти кількість, асортимент, якість, комплектність, тару або упаковку товару (ст. 687 ЦК України). Передбачається, що такий обов'язок може бути встановлений договором або актами цивільного законодавства. Правда, в тексті ст. 687 ЦК України прямо на такий обов'язок не зазначається, але ж формулювання «перевірка... здійснюється» має тлумачитись так, що цим законодавчим положенням встановлюється обов'язок здійснення перевірки. Дійсно, з метою уникнути претензій з боку осіб, які придбали товар через низку посередників у первинній упаковці виготовлювача товару, останній при укладенні договорів купівлі-продажу може наполягати на включенні до договорів умов про обов'язок покупців здійснювати перевірку якості товарів, отриманих ними в закритій тарі і упаковці, кількості отриманих товарних одиниць і ваги нетто.

Невиконання покупцями цього обов'язку стане підставою для відхилення виготовлювачем претензій кінцевих отримувачів товару. Але зазначеному обов'язку продавця не кореспондує суб'єктивне право продавця. Для продавця має значення лише факт порушення покупцем обов'язку перевіряти якість і кількість товару і такої, що впливає звідси, заборони перевідправляти товар у первинній упаковці виготовлювача. Продавець не має суб'єктивного права вимагати від покупця здійснення перевірки якості і кількості товару.

Стосовно найму (оренди) у ч. 3 ст. 767 ЦК України прямо закріплюється обов'язок наймача перевірити справність речі, яка передається в найм (оренду). Але інтереси наймодавця повністю захищені правилом про те, що у випадках, коли наймач не переконався у справності речі під час її передання йому у володіння, річ вважається такою, що передана йому в належному стані. Це правило закріплене в ч. 3 ст. 767 ЦК України. Тому ні теоретично, ні практично неможливе пред'явлення наймодавцем вимоги до наймача здійснити перевірку справності речі.

Обов'язки, про які йдеться, інколи утворюють досить складні правовідносини, які, однак, виходять за межі зобов'язань. Так, згідно з ч. 3 ст. 877 ЦК України підрядник за договором будівельного підряду, який виявив у ході будівництва не враховані проектною документацією роботи і необхідність проведення у зв'язку з цим додаткових робіт і збільшення кошторису, має повідомити про це замовника. Цьому обов'язку не кореспондує будь-яке суб'єктивне право замовника. Із змісту ч. 3 ст. 877 ЦК України можна зробити висновок про те, що замовник зобов'язаний дати відповідь на повідомлення підрядника, і ця відповідь має бути позитивною, бо тільки доведення замовником відсутності необхідності у проведенні додаткових робіт звільняє замовника від обов'язку відшкодувати збитки. Ці збитки на стороні підрядника можуть виникнути, оскільки у разі неотримання від

замовника відповіді в розумний строк підрядник зобов'язаний зупинити відповідні роботи з віднесенням збитків на замовника.

Подібний характер мають обов'язок підрядника повідомити замовника за договором підряду про необхідність виконання додаткових робіт (ч. 4 ст. 844 ЦК України), обов'язок замовника негайно повідомити підрядника про відступи від договору підряду і недоліки в роботі, виявлені при прийнятті роботи (ч. 1 ст. 853 ЦК України). У даних випадках порушуються не зобов'язання, а обов'язки, що виходять за межі зобов'язань.

Такий самий характер має і інформаційний обов'язок покупця повідомити продавця про порушення ним умов договору щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари і упаковки, що встановлений ст. 688 ЦК України, а також інформаційний обов'язок покупця негайно повідомити продавця про відмову від прийняття товару, переданого продавцем, і прийняття товару на зберігання. Покупець такі обов'язки несе, але не має права вимагати від покупця виконання зазначеного обов'язку. Ці обов'язки покупця встановлені в інтересах продавця, а його невиконання є лише юридичним фактом, що в подальшому може обмежувати можливість здійснення покупцем його прав, що виникають із порушення продавцем відповідних умов договору купівлі-продажу. Існують зазначені обов'язки в інформаційних правовідносинах, що не є зобов'язаннями, не входять до змісту зобов'язань, але входять до змісту зобов'язальних відносин між продавцем і покупцем.

Висновки. Отже, зобов'язальні відносини можуть бути визначені як увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникає між сторонами, які уклали договір, і може включати прості і складні основні зобов'язання, допоміжні і додаткові зобов'язання і відносні правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков М. М. Обязательства по советскому гражданскому праву : В 2-х т. Т.1. / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2000. – С. 163-460.
2. Белов В. А. Гражданское право. Особенная часть / В. А. Белов // Относительные гражданско-правовые формы. – М. : Юрайт, 2013. – Т. IV. – 1085 с.
3. Бабаев А. Б., Белов В. А. Проблемы общего учения о гражданском правоотношении / Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт, 2007. – 993 с.

Чанишева Аліна Рашидівна

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ЇХ ЗМІСТУ

У статті визначається поняття зобов'язальних відносин і здійснюється структурування їхнього змісту. Зобов'язальні відносини розглядаються як системне утворення, у змісті якого виокремлюються прості і складні основні зобов'язання, допоміжні і додаткові зобов'язання і відносні правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні відносини, цивільні правовідносини, секундарні права, юридичний зміст.

Чанышева Алина Рашидовна

ПОНЯТИЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРЫ ИХ СОДЕРЖАНИЯ

В статье определяется понятие обязательственных отношений и осуществляется структурирование их содержания. Обязательственные отношения рассматриваются как системное образование, в содержании которого выделяются простые и сложные основные обязательства, вспомогательные и дополнительные обязательства и относительные правоотношения, содержанием которых являются секундарные права, а также обязанности, которым не корреспондируют субъективные права и которые выходят за пределы содержания обязательств.

Ключевые слова: гражданские правоотношения, обязательства, обязательственные отношения, секундарные права, юридическое право.

Chanysheva Alina Rashydivna

THE CONCEPT OF OBLIGATIONS' RELATIONS AND GENERAL DESCRIPTION OF THE STRUCTURE OF THEIR CONTENT

The definition of obligations' relations is provided in the article and structuring of their content is carried out. Obligations' relations are seen as a systemic formation, in the content of which are distinguished simple and complex primary obligations, auxiliary and additional obligations and relative relationships, the content of which constitute ancillary rights and responsibilities, which do not have corresponding subjective rights and that fall beyond the content of obligations.

Key words: obligations, obligations' relations, civil relationships, ancillary rights, legal content.